

GIORGIO FELICIANI*

WOLNOŚĆ RELIGIJNA W NAUCZANIU JANA PAWŁA II

Od pierwszych lat swego długiego pontyfikatu Jan Paweł II z dużą uwagą i pełnym troski niepokojem obserwował dramatyczny stan rzeczywistych gwarancji wolności religijnej w różnych częściach świata. Już 1 września 1980 r. skierował do najwyższych władz państw – sygnatariuszy *Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, która odbyła się w Helsinkach w lipcu i sierpniu 1975 r., obszerne i szczegółowe przesłanie w całości poświęcone tej kwestii¹.

Papież „z zadowoleniem” stwierdził w nim, że w ostatnich dziesięcioleciach – w ramach „rosnącego zainteresowania zabezpieczeniem praw człowieka i podstawowych wolności” – wspólnota międzynarodowa „ze szczególną troską bierze pod uwagę poszanowanie wolności sumienia i wyznania”². Wspomniał *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* z 1948 r., która „wzywa wszystkie bez wyjątku narody do oparcia stosunków jednostki i społeczeństwa z państwem na podstawowych prawach człowieka”³. Następnie przywołał *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatel-*

* Prof. dr, Facoltà di Diritto Canonico San Pio X, Venezia.

¹ Wszystkie dokumenty i wystąpienia Jana Pawła II, powoływane w niniejszym opracowaniu, są udostępnione przez Stolicę Apostolską na stronie [ww.vatican.va](http://www.vatican.va). Jeśli było to możliwe, w przypisach odwołano się do opublikowanych polskich tłumaczeń poszczególnych dokumentów. Pozostałe przekłady pochodzą od tłumacza niniejszego opracowania.

² Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej do sygnatariuszy Aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Helsinkach*. 1.09.1980, 2, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, Kraków 2007, s. 288.

³ Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności i praw człowieka. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego – 9 stycznia 1989 r.*, 5, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, s. 525.

skich i Politycznych, przyjęty przez Organizację Narodów Zjednoczonych 16 grudnia 1966 r., a także – co zrozumiałe – *Akt Końcowy Konferencji* odbytej w Helsinkach, postrzegany jako „jedno z najbardziej znaczących narzędzi dialogu międzynarodowego”⁴.

Zdaniem Jana Pawła II, wymienione dokumenty odzwierciedlają „przekonanie, które coraz wyraźniej ujawnia się w świecie, w miarę jak problematyka praw człowieka ewoluuje w doktrynie prawnej i w opinii publicznej wielu krajów. Znajduje w nich również odbicie podstawowe sformułowanie zasady poszanowania wolności sumienia i wyznania oraz zasady równości obywateli – zasad, które dzisiaj są uznawane przez konstytucje większości państw”⁵.

Papież bardzo pozytywnie ocenił również późniejsze dokumenty przyjęte przez Konferencję Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie⁶. Zauważył jednak również, że „pomimo licznych deklaracji odnoszących się do poszczególnych krajów lub społeczności międzynarodowej, które głoszą prawo do wolności sumienia i religii, nadal zbyt powszechne jest zjawisko prześladowań religijnych”⁷, udokumentowanych przez liczne apele ludzi wierzących, „którzy poddawani są szykanom ze względu na swe przekonania religijne i praktykowanie wiary”⁸. A wszystko to nie tylko z powodu „różnych form nietolerancji spontanicznej, mniej lub bardziej sporadycznych, będących nierzadko owocem ignorancji lub zarozumiałości”. W rzeczywistości bowiem – choć wspomniane zasady „należą dziś do zbiorowego dziedzictwa większości systemów państwowych, a także wspólnoty międzynarodowej” – „w różnych krajach normy prawne i zarządzenia administracyjne ograniczają lub faktycznie znoszą prawa” potwierdzone przez konstytucje⁹ i „nadmiernie je ograniczają, co stanowi całkowite zaprzeczenie głoszonych deklaracji”¹⁰. W innych krajach „jesz-

⁴ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paasikivi” nella Sala dei Concerti della „Finlandia Hall”, Helsinki (Finlandia). 5.01.1989, 1, „L’Osservatore Romano” 7.06.1989, s. 4.*

⁵ Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej*, 2, s. 288-289.

⁶ Na temat rezultatów spotkań w Madrycie (1983) i w Wiedniu (1989), zob. Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paasikivi”, 1.*

⁷ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Pokoju – 1991 r.*, 6, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, Kraków 2007, s. 762.

⁸ Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności*, 6, s. 525-526.

⁹ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju – 1988 r.*, 2, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, s. 740-741.

¹⁰ Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności*, 6, s. 526.

cze dzisiaj istnieją ustawy i przepisy, które nie uznają podstawowego prawa do wolności religijnej”¹¹. Wszystko to sprawia, że „istnieją na świecie miejsca, w których prawo do gromadzenia się w celach kultowych nie jest uznawane albo przysługuje wyznawcom tylko jednej religii. Takie poważne naruszenie jednego z podstawowych praw człowieka jest źródłem ogromnych cierpień dla ludzi wierzących”¹².

Ze słowami zdecydowanej krytyki papież odniósł się zwłaszcza do „przepisów posiadających charakter dyskryminacji czy wręcz jawnego prześladowania”¹³, które można spotkać tam, gdzie chce się „utożsamiać prawo religijne z prawem państwowym”¹⁴ albo przyznać „szczególny status określonej religii [...] z uszczerbkiem dla innych”, marginalizując i dyskryminując w ten sposób „jednostki, rodziny i całe społeczności [...] z powodu wyznawanej religii”¹⁵. Za przeciwne wymogom autentycznego pluralizmu uznawał też wymaganie, aby społeczność demokratyczna sprowadzała wierzenia religijne swoich członków oraz przekonania moralne wynikające z wiary wyłącznie do sfery osobistych opinii¹⁶. Uważał także, że „aby usunąć skutki nietolerancji, nie wystarczy «chronić» mniejszości etniczne czy religijne, traktując je tak, jakby były osobami nieletnimi lub pozostającymi pod opieką państwa”, gdyż „mogłoby to prowadzić do swoistej dyskryminacji, która utrudnia, a nawet uniemożliwia harmonijny i pokojowy rozwój społeczeństwa”¹⁷.

Wszystkie te spostrzeżenia nie sprowadzały się do jałowych żalów, ale wpisywały się w całość zaangażowania Stolicy Apostolskiej w adekwatną ochronę wolności religijnej, szeroko udokumentowanego działaniem i wypowiedziami kierowanymi do poszczególnych państw i różnych organizacji międzynarodowych. Papież był bowiem przekonany, że „na obecnym etapie dziejów” bez „wzmocnienia środków prawnych chronią-

¹¹ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 2, s. 741.

¹² Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem i źródłem prawdziwego pokoju. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju – 1999 r.*, 5, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, Kraków 2007, s. 809.

¹³ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 2, s. 741.

¹⁴ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 4, s. 761.

¹⁵ Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka*, 5, s. 809.

¹⁶ Giovanni Paolo II, *Messaggio di Giovanni Paolo II ai partecipanti al Congresso su „Secolarismo e libertà religiosa” nella ricorrenza del 30° Anniversario della „Dignitatis Humanae”, Vaticano. 7.12.1995*, 5, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1995/december/documents/hf_jp-ii_spe_19951207_xxx-dignitatis.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

¹⁷ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 4, s. 761.

cych wolność sumienia również na polu politycznym i społecznym”¹⁸, nawet najbardziej uroczyste deklaracje zasad „zbyt często pozostają martwą literą”, gdyż są pozbawione towarzyszących im, skutecznych gwarancji¹⁹.

Chociaż Jan Paweł II wyrażał zdecydowane uznanie dla „wielokrotnie podejmowanych wysiłków w celu nadania większej skuteczności istniejącemu prawodawstwu”²⁰, to jednak niepokoiła go świadomość, że nie wystarczy to do zapewnienia poszanowania wolności religijnej. Podkreślał, że prawa człowieka są nie tylko normami prawnymi, ale przede wszystkim wartościami, które „powinny być podtrzymywane i rozwijane w społeczeństwie, inaczej bowiem istnieje uzasadniona obawa, że znikną one z tekstów ustaw”²¹.

Zdaniem papieża problem pojawia się więc przede wszystkim i zasadniczo na poziomie kulturalnym, a w konsekwencji nie jest zaskoczeniem to, że wolność religijna zajmowała wyjątkowo znaczące miejsce nie tylko w działaniach dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej, ale też w nauczaniu Jana Pawła II. Wymownie przemawiają za tym już same liczby. Zbiór jego wypowiedzi w omawianej materii z pierwszych dwudziestu lat pontyfikatu obejmuje bowiem dziesięć dokumentów o szczególnym znaczeniu oraz ponad czterysta odniesień, które można określić jako okazjonalne²².

Tak zdecydowane podkreślanie wagi wolności religijnej wynikało nie tylko z potrzeby obrony wolności Kościoła wszędzie tam, gdzie była ona poważnie zagrożona, bądź gdzie całkowicie ją negowano. Uzasadnienie ma charakter dużo bardziej ogólny i zdecydowanie głębszy. W ocenie papieża „prawo do wolności religijnej nie jest po prostu jednym z wielu praw ludzkich”, ale można powiedzieć, że jest „prawem najbardziej podstawowym”²³. Wolność sumienia i religii jest bowiem do tego stopnia związana z wszelkimi innymi wolnościami – zwłaszcza z wolnością słowa, wyrażania się, stowarzyszania, wychowania swoich dzieci²⁴ – że jej przestrzeganie przez państwo „jest wyrazem poszanowania innych pod-

¹⁸ Tamże, 6, s. 762.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności*, 7, s. 526.

²² Zob. *La libertà religiosa negli insegnamenti di Giovanni Paolo II (1978-1998)*, A. Colombo (red.), Milano 2000.

²³ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 5, s. 762.

²⁴ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai congressisti dell'Unione Internazionale degli Avvocati*. 23.03.1991, 2, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1991/march/documents/hf_jp-ii_spe_19910323_avvocati.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

stawowych praw człowieka", a zatem stanowi swoisty test umożliwiający ocenę złożonej sytuacji praw człowieka w określonym kraju²⁵. Tak więc „żadne państwo nie może domagać się doznawania pozytywnego szacunku, a tym bardziej postrzegania jako zasługi prostego faktu, że wydaje się przyznawać wolność religijną, skoro w rzeczywistości izoluje ją z ogólnego kontekstu wolności”²⁶.

Chodzi więc o prawo, które leżąc „u podstaw wszystkich innych praw i wszystkich innych wolności”²⁷, stanowi zarazem ich „owoc i gwarancję”²⁸, a zatem można je uważać za „jeden z filarów podtrzymujących gmach praw człowieka”²⁹, albo dokładniej za „kamień węgielny”³⁰ i „serce”³¹ tych praw. Dzieje się tak, ponieważ „religia wyraża najgłębsze aspiracje człowieka, określa jego światopogląd, kształtuje jego relacje z innymi, w istocie rzeczy dostarcza odpowiedzi na pytanie o prawdziwy sens istnienia na płaszczyźnie indywidualnej i społecznej”³².

W tym szerokim kontekście Jan Paweł II nie wahał się podkreślać, że „zagwarantowanie prawa do publicznego wyrażania własnych przekonań religijnych we wszystkich sferach życia społecznego stanowi niezbędny element pokojowego współżycia między ludźmi”³³ zarówno w granicach poszczególnych państw, jak i w relacjach między narodami. Z jednej strony bowiem „wolność religijna jest bardzo istotnym czynnikiem umacniania spójności moralnej danego ludu”, pozwalając społeczeństwu obywatelskiemu „liczyć na ludzi wierzących, którzy ze względu na swoje głębokie przekonania nie tylko nie ulegają z łatwością wpływom ideologii

²⁵ Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności*, 6, s. 525.

²⁶ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti alla 69ª Conferenza dell'Unione Interparlamentare*. 18 settembre 1982, 6, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1982/september/documents/hf_jp-ii_spe_19820918_unione-interparlamentare.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

²⁷ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al IX Colloquio Internazionale Romanistico Canonistico organizzato dalla Pontificia Università Lateranense*. 11.12.1993, 3, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1993/december/documents/hf_jp-ii_spe_19931211_colloquio-romanistico.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

²⁸ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II a S.E. il Signor Hermes Herrera Hernández, nuovo Ambasciatore di Cuba presso la Santa Sede*. 2.03.1992, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1992/march/documents/hf_jp-ii_spe_19920302_amb-cuba.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

²⁹ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paasikivi”*, 2.

³⁰ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 5, s. 762.

³¹ Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka*, 5, s. 809.

³² Tamże.

³³ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, Wstęp, s. 758.

i kierunków totalizujących, ale starają się postępować zgodnie ze swym dążeniem do wszystkiego, co prawdziwe i sprawiedliwe”³⁴. Natomiast z drugiej strony, „swobodne i skuteczne wypełnianie praktyk religijnych” przyczynia się „do wzmocnienia bezpieczeństwa i współpracy między narodami”³⁵.

W odniesieniu do fundamentu wolności religijnej, który „dotyczy samej tożsamości osoby”³⁶, papież nieustannie i z naleganiem przypominał, że trzeba go uznać w godności każdej osoby ludzkiej „jedynej, niepodzielnej, niepowtarzalnej”; fundament ten „trzeba szanować i zapewnić z niewzruszoną konsekwencją”³⁷. Zatem wolność religijna nie jest koncesją państwa, skoro „żadna ludzka władza nie ma prawa ingerować w sprawy sumienia człowieka”. Jest ona nienaruszalna, gdyż stanowi „konieczny warunek dążenia do prawdy godnej człowieka, poznania jej w sposób odpowiedni oraz przyłgnięcia do niej”. Wynika z tego, że „wszyscy powinni szanować sumienie każdego człowieka i nie usiłować narzucać nikomu swojej własnej «prawdy» [...]”. Prawda nie zwycięża inaczej, jak tylko własną mocą”³⁸. Należy stąd ponadto wyciągnąć wniosek, że „nie wolno nikogo nakłaniać siłą do przyjęcia określonej religii, bez względu na okoliczności i motywację”, ani przeszkadzać „decyzji człowieka o zmianie religii, jeśli nakazuje mu to jego sumienie”³⁹. W odniesieniu do tej kwestii trzeba podkreślić, że papież starał się przypominać, iż prawo do wolności religijnej „istnieje w każdej osobie i istnieje zawsze, również w przypadku nie korzystania z niego albo, gdy jest naruszane przez te same podmioty, których dotyczy”. Chodzi bowiem o „prawo człowieka, a więc powszechne: ponieważ nie wynika z uczciwego postępowania ludzi ani z ich prawego sumienia, ale z samych osób, czyli z ich egzystencjalnego istnienia, które w swych składnikach konstytutywnych jest zasadniczo identyczne u wszystkich osób”⁴⁰.

³⁴ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 3, s. 741.

³⁵ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paasikivi”*, 3.

³⁶ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 5, s. 762.

³⁷ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al IX Colloquio Internazionale Romanistico Canonistico*, 3.

³⁸ Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 1, s. 759.

³⁹ Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka*, 5, s. 809.

⁴⁰ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Partecipanti al V° Colloquio Internazionale di Studi Giuridici*. 10.03.1984, 5, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1984/march/documents/hf_jp-ii_spe_19840310_colloquio-giuridico.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

W ten sposób wyraźnie uznana zostaje wolność w dziedzinie religijnej również tych, którzy wyznają ateizm, abstrahując od kwestii dotyczących prawości ich sumienia. Uwaga Jana Pawła II kierowała się jednak oczywiście przede wszystkim ku tym, którzy wyznają określoną religię. Zdecydowane domaganie się dla nich wolności znajdowało uzasadnienie nie tylko w godności człowieka, ale też w głębokim szacunku dla różnych wspólnot religijnych. W tej kwestii wystarczy wspomnieć, że, zdaniem papieża, „wszelkie poszukiwania prawdy i dobra, a ostatecznie Boga, podejmowane przez ludzkiego ducha wzbudzone są przez Ducha Świętego” i że „właśnie z tego pierwotnego otwarcia się człowieka na Boga rodzą się różne religie”. Jest faktem, że „nieradko ich założycielami byli ludzie, którzy z pomocą Ducha Bożego zdobyli głębsze doświadczenie religijne. Doświadczenie to, przekazane innym, przyjęło postać doktryn, obrzędów i przykazań w różnych religiach”⁴¹.

Nie jest więc zaskoczeniem, że w nauczaniu Jana Pawła II wolność ludzi wierzących, bez względu na wyznawaną przez nich religię, traktowana była w sposób wyjątkowo staranny i pogłębiony. Podkreślał on, że „religijność ma dwa specyficzne wymiary, które decydują o jej odmienności w stosunku do pozostałych dziedzin życia duchowego, zwłaszcza sumienia, myślenia i przekonań”. Ma ona przede wszystkim wymiar indywidualny, gdyż wiara „wyznacza wartości” decydujące o postępowaniu poszczególnych osób. Posiada jednak również wymiar społeczny, gdyż „zaangażowanie religijne pociąga za sobą włączenie się we wspólnotę osób”⁴². Zatem w wyrażaniu wolności religijnej dostrzega się „obecność aspektów indywidualnych i wspólnotowych, prywatnych i publicznych, ściśle związanych z sobą w taki sposób, że korzystanie z wolności religijnej zawiera w sobie wymiary zbieżne i uzupełniające się”⁴³.

Jan Paweł II nie ograniczał się do tych zasadniczych uwag, ale w swoim zaangażowaniu szedł znacznie dalej, podejmując również próbę (widoczną w cytowanym wielokrotnie przesłaniu z 1 września 1980 r. do najwyższych władz państw – sygnatariuszy *Aktu Końcowego Konferencji w Helsinkach*) swoistej „kodyfikacji” prerogatyw wynikających z wolności religijnej na płaszczyźnie osobistej i wspólnotowej.

⁴¹ Jan Paweł II, *Duch Boży a „ziarna Prawdy” obecne w religiach niechrześcijańskich*. Katecheza z 9 września 1998 r., [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 7, Kraków 2007, s. 241.

⁴² Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności*, 6, s. 525; podobnie: Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paasikivi”*, 2.

⁴³ Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej*, 4, s. 290.

Jeżeli chodzi o pierwszą płaszczyznę, papież domagał się dla każdego człowieka nie tylko prawa do przynależności lub powstrzymania się od przynależności do określonej wspólnoty religijnej i wyznawanej przez tę wspólnotę religii, ale też całej serii skonkretyzowanych wolności odnoszących się do wypełniania aktów modlitwy i kultu, wychowania dzieci, opieki duchowej w strukturach zamkniętych, zwolnienia z nakazów sprzecznych z własnymi przekonaniami religijnymi, niedyskryminacji w stosunku do innych obywateli⁴⁴. Ta ostatnia prerogatywa wyjątkowo leżała papieżowi na sercu, skoro kładł na nią nacisk również przy innych okazjach, mówiąc na przykład, że „wolność sumienia i religii jest prawem każdego człowieka do wyrażania na płaszczyźnie społecznej tego, co ma w sobie najgłębszego, nie doznając z tego powodu szkód czy przykrości”⁴⁵. Tak więc „przynależność do jakiejś religii nigdy nie może być powodem do dyskryminacji w wypełnianiu innych praw i swobód właściwych każdej osobie ludzkiej, rozpatrywanej zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym”⁴⁶, natomiast „jednakowy szacunek dla przekonań religijnych jest jednym z filarów współczesnych społeczeństw demokratycznych, a jego realizacja świadczy o postępie w kierunku wyższego poszanowania praw człowieka jako całości”⁴⁷.

Lista prerogatyw dotyczących wymiaru wspólnotowego okazuje się jeszcze szersza i bardziej szczegółowa. Na ten temat wstępnie zostało powiedziane, że „wyznania religijne skupiające wiernych określonej wiary istnieją i działają jako grupy społeczne, które organizują się według zasad doktrynalnych i w celach instytucjonalnych dla siebie właściwych”. Potrzebują więc one cieszyć się określonymi swobodami, które pozwolą im zwłaszcza mieć swoją wewnętrzną hierarchię, sprawować posługę duchową, mianować na urzędy duchowne, komunikować się z wiernymi na każdym poziomie, dysponować instytucjami formacyjnymi i studiami teologicznymi, otrzymywać i publikować książki religijne, nauczać wiary za pomocą wszelkich dostępnych środków oraz prowadzić działalność edukacyjną, charytatywną i opiekuńczą⁴⁸.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai congressisti dell'Unione Internazionale degli Avvocati*, 2.

⁴⁶ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al IX Colloquio Internazionale Romanistico Canonistico*, 3.

⁴⁷ Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai congressisti dell'Unione Internazionale degli Avvocati*, 2.

⁴⁸ Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej*, 4, b, s. 291.

Ta szczegółowa lista, zwłaszcza w tym, co dotyczy wymiaru wspólnotowego, znalazła wyraźne, a czasami dosłowne odbicie w dokumencie przyjętym dziewięć lat później, w Wiedniu, przez Konferencję Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie⁴⁹. Już samo w sobie świadczy to o znaczeniu wkładu Stolicy Apostolskiej w jego sformułowanie. Trzeba też jednak zwrócić uwagę na pewne znaczące pominięcia. W dokumencie wiedeńskim brakuje zwłaszcza wyraźnego uznania wolności wykonywania posługi duchowej, jak również prawa do prowadzenia działalności edukacyjnej oraz swobody rodziców do wyboru szkoły dla dzieci. Nieobojętnego ograniczenia doznała nawet swoboda mianowania duchownych, skoro przewidziano, że dokonuje się ono zgodnie z normami wewnętrznymi poszczególnych wspólnot religijnych, ale też na podstawie porozumień swobodnie przyjętych między nimi i państwem, w którym działają. W ten sposób dano wyraz utrzymującemu się przekonaniu, że władza publiczna może mieć uznane przez prawo interesy i wykorzystywać je w tej delikatnej materii, która powinna przecież być w całości pozostawiona autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych, jak to ma miejsce na przykład we Włoszech.

Trzeba jednak podkreślić, że te ograniczenia i braki dokumentu z Wiednia zostały przynajmniej częściowo zrekompensowane przez niektóre postanowienia, które nie miały wyraźnych odpowiedników w papieskim przesłaniu z 1980 r. Warto na przykład zwrócić uwagę na zobowiązanie państw – sygnatariuszy do przestrzegania prawa wspólnot religijnych do domagania się i otrzymywania świadczeń o charakterze zarówno finansowym, jak i innego rodzaju, a zwłaszcza dostrzeżenie potrzeby konsultacji ze związkami, instytucjami i organizacjami religijnymi, co ma doprowadzić do lepszego zrozumienia wymogów wolności religijnej. O prowadzenie takiego dialogu Jan Paweł II wyraźnie zresztą apelował w omawianym przesłaniu, w którym, odwołując się do przemówienia Pawła VI w siedzibie ONZ, mówił: „Poszanowanie godności osoby ludzkiej domaga się, aby instytucje, które ze swej natury służą życiu religijnemu, mogły zaznaczyć swój udział w dyskusjach i ustaleniach w perspektywie praw państwowych lub konwencji międzynarodowych odnośnie do właściwego sposobu korzystania z wolności religijnej. Przy pominięciu wkładu tych instytucji zachodziłoby niebezpieczeństwo narzucenia w tej

⁴⁹ Zob. art. 16, *Documento finale della C.S.C.E. di Vienna*, [w:] *Codice di diritto ecclesiastico*, oprac. R. Botta, Torino 1997, s. 202-203.

delikatnej dziedzinie życia ludzkiego norm lub ograniczeń sprzecznych z prawdziwymi potrzebami religijnymi człowieka”⁵⁰.

Oczywista uwaga, że całe nauczanie papieskie dotyczące wolności religijnej (omówione tu jedynie z odniesieniem do zasadniczych treści) potwierdzało to, co zostało wcześniej przyjęte przez Sobór Watykański II, nie może prowadzić do niedoceniań znaczenia i oryginalności wkładu Jana Pawła II w sprawę promocji wolności religijnej. W tej kwestii trzeba przede wszystkim podkreślić, że papieża – Polaka słusznie można uważać za współautora soborowej Deklaracji *Dignitatis humanae*. Jej tekst został bowiem znacząco ulepszony przez przyjęcie kilku znaczących poprawek przedstawionych przez ówczesnego arcybiskupa Krakowa. Zwłaszcza w przemówieniu z 22 września 1965 r. zauważał on, że skoro prawo do wolności religijnej, będąc prawem naturalnym, nie podlega żadnym ograniczeniom, za wyjątkiem takich jedynie, które wynikają z samego prawa naturalnego, to prawo pozytywne, pochodzące od człowieka, nie może wprowadzać w tej materii żadnego ograniczenia, chyba że czyni to zgodnie z prawem moralnym. Uważał więc za nie do przyjęcia formułę użytą w tekście poddanym pod dyskusję, która za ograniczenie dla wolności religijnej uważała porządek publiczny, zgodnie z normami prawnymi. Formuła ta rzeczywiście pozostawiała dużo miejsca państwowemu uznaniu. Arcybiskup Wojtyła proponował więc uzupełnienie jej wyraźnym odniesieniem do prawa moralnego. Sugestia ta została w pełni przyjęta w ostatecznej redakcji, gdzie uściślono, że ochrona społeczności obywatelskiej „przed nadużyciami, jakie mogą mieć miejsce pod pretekstem wolności religijnej”, musi zawsze dokonywać się w sposób odpowiadający obiektywnemu porządkowi moralnemu⁵¹.

Trzeba też przypomnieć konsekwencję, z jaką Jan Paweł II przypominał poszczególne treści tej Deklaracji, którą sam określał jako „jeden z najbardziej rewolucyjnych tekstów soborowych”⁵², „o wielkiej wadze” dla „Kościoła naszej epoki”⁵³ oraz „szczególnie zobowiązującym charakterze”

⁵⁰ Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej*, 3, s. 290.

⁵¹ Zob. J. Grootaers, *Dal Concilio Vaticano II a Giovanni Paolo II*, Casale Monferrato 1982, s. 137-140. Zob. *Deklaracja o wolności religijnej „Dignitatis humanae”*, 7, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2012, s. 415.

⁵² Giovanni Paolo II, *Messaggio di Giovanni Paolo II ai partecipanti al Congresso su „Secolarismo e libertà religiosa”*, 2.

⁵³ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor Hominis”*, 12, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 19.

dla Stolicy Apostolskiej⁵⁴. Tekst niewątpliwie można zaliczyć do najczęściej wspominanych przez papieża dokumentów soborowych, skoro nawiązywał do niego w najróżniejszych okolicznościach, takich jak światowe dni pokoju, audyencje dla ambasadorów akredytowanych przy Stolicy Apostolskiej oraz biskupów z okazji wizyt *ad limina*, czy podczas licznych podróży do różnych krajów świata.

We wszystkich tych częstych nawiązaniach do soborowej Deklaracji *Dignitatis humanae*, papież – Polak nie ograniczał się do prostego przypomnienia treści o największym znaczeniu. Z jednej strony streszczał je z wykorzystaniem formuł o wyjątkowej skuteczności, wykorzystując do tego język „świecki”, w pełni zrozumiały przez prawników i polityków, niekoniecznie biegłych w naukach filozoficznych i teologicznych. Z drugiej zaś rozwijał je i pogłębiał, jak to wyraźnie widać we wspomnianych katalogach prerogatyw wynikających z wolności religijnej. Trzeba też podkreślić, że jego zdecydowane apele o poszanowanie tego fundamentalnego prawa były skierowane nie tylko do rządzących, ale też do wiernych katolików⁵⁵. Jan Paweł II uważał bowiem, że do poszanowania wolności religijnej zobowiązane są nie tylko państwa, ale również wszyscy wierzący oraz wspólnoty religijne. Dostrzegał przy tym, że „między społecznościami lub narodami o różnych przekonaniach i kulturach religijnych powstają czasem napięcia, które pod wpływem silnych emocji przeradzają się w gwałtowne konflikty”⁵⁶.

Wobec tej niemożliwej do zaakceptowania sytuacji papież przypominał, że „przemoc nigdy nie znajduje rzeczywistego uzasadnienia w religii, ani nie pobudza autentycznych uczuć religijnych”⁵⁷. Przestrzegał jednocześnie, że „wzajemny szacunek i współpraca” są możliwe tylko wtedy, gdy w „zapale głoszenia” swojej religii „oraz w stosowanych metodach” zawsze będzie się uznawać i respektować „niezbywalne prawo i uroczysty obowiązek” każdego człowieka „do pójścia za własnym prawym sumieniem w poszukiwaniu prawdy i przyłgnięcia do niej”⁵⁸. Podkreślał też, że „lepsze wzajemne zrozumienie może prowadzić do nowych postaw

⁵⁴ Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej*, 3, s. 289.

⁵⁵ Zob. Jan Paweł II, *Poszanowanie sumienia każdego człowieka*, 8, s. 763-764.

⁵⁶ Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka*, 5, s. 809.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Giovanni Paolo II, *Incontro di Giovanni Paolo II con i capi di Altre Confessioni e Religioni nel „Msimbazi Centre”, Dar-es-Salaam (Tanzania)*. 2.09.1990, 4, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1990/september/documents/hf_jp-ii_spe_19900902_msimbazi-centre.html [dostęp: 8.08.2018 r.].

szacunku i do rozwijania wspólnych ideałów w sferze wolności religijnej, ludzkiego braterstwa i postępu społecznego”⁵⁹. Zatem uznanie wolności religijnej jest koniecznym warunkiem autentycznego dialogu międzyreligijnego, a zarazem może stanowić jeden z jej najbardziej znaczących owoców.

Nauczanie Jana Pawła II o wolności religijnej można więc odczytać jako wezwanie skierowane do każdego człowieka, zarówno wierzącego, jak i ateisty, a także do wszelkich instytucji obywatelskich i religijnych, aby skutecznie przyczyniać się do rozwijania i ochrony tej fundamentalnej wolności.

Głębokość myśli i szeroki zakres podejmowanych kwestii związanych z prawem człowieka do wolności religijnej stały się dla następców Jana Pawła II bazą umożliwiającą rozwijanie poszczególnych wątków, zgodnie z wymaganiami czasu. Benedykt XVI ze szczególną uwagą odnosił się do świeckości państwa⁶⁰, natomiast papież Franciszek zwraca uwagę zwłaszcza na stale rosnący problem prześladowań, które dotyczą ludzi wierzących⁶¹.

tłum. Krystyna Kozak

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, wolność religijna, prawa człowieka, Deklaracja *Dignitatis humanae*

Bibliografia

- Documento finale della C.S.C.E. di Vienna*, [w:] *Codice di diritto ecclesiastico*, oprac. R. Botta, Torino 1997, s. 70-71.
- Feliciani G., *La laicità dello Stato negli insegnamenti di Benedetto XVI*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2011, nr 3/4, s. 231-242.
- Feliciani G., *Papa Francesco e la libertà religiosa*, „*Nuova Antologia*” 2016, t. 617, z. 2279, s. 82-94.
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II a S.E. il Signor Hermes Herrera Hernández, nuovo Ambasciatore di Cuba presso la Santa Sede*. 2.03.1992, <http://>

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Zob. G. Feliciani, *La laicità dello Stato negli insegnamenti di Benedetto XVI*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2011, nr 3/4, s. 231-242.

⁶¹ Zob. G. Feliciani, *Papa Francesco e la libertà religiosa*, „*Nuova Antologia*” 2016, t. 617, z. 2279, s. 82-94.

- w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1992/march/documents/hf_jp-ii_spe_19920302_amb-cuba.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai congressisti dell'Unione Internazionale degli Avvocati*. 23.03.1991, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1991/march/documents/hf_jp-ii_spe_19910323_avvocati.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Membri della „Società Paavisikivi” nella Sala dei Concerti della „Finlandia Hall”, Helsinki (Finlandia)*. 5.06.1989, „L'Osservatore Romano” 7.06.1989, s. 4.
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti alla 69^a Conferenza dell'Unione Interparlamentare*. 18.09.1982, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1982/september/documents/hf_jp-ii_spe_19820918_unione-interparlamentare.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai partecipanti al IX Colloquio Internazionale Romanistico Canonistico organizzato dalla Pontificia Università Lateranense*. 11.12.1993, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1993/december/documents/hf_jp-ii_spe_19931211_colloquio-romanistico.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Discorso di Giovanni Paolo II ai Partecipanti al V^o Colloquio Internazionale di Studi Giuridici*. 10.03.1984, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1984/march/documents/hf_jp-ii_spe_19840310_colloquio-giuridico.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Incontro di Giovanni Paolo II con i capi di Altre Confessioni e Religioni nel „Msimbazi Centre”, Dar-es-Salaam (Tanzania)*. 2.09.1990, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1990/september/documents/hf_jp-ii_spe_19900902_msimbazi-centre.html [dostęp: 8.08.2018 r.].
- Giovanni Paolo II, *Messaggio di Giovanni Paolo II ai partecipanti al Congresso su „Secolarismo e libertà religiosa” nella ricorrenza del 30° Anniversario della „Dignitatis Humanae”, Vaticano*. 7.12.1995, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1995/december/documents/hf_jp-ii_spe_19951207_xxx-dignitatis.html [dostęp: 8.08.2018].
- Grootaers J., *Dal Concilio Vaticano II a Giovanni Paolo II*, Casale Monferrato 1982.
- Jan Paweł II, *Duch Boży a „ziarna Prawdy” obecne w religiach niechrześcijańskich. Katecheza z 9 września 1998 r.*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 7, Kraków 2007, s. 241-242.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor Hominis”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 1-53.
- Jan Paweł II, *Oreędzie na Światowy Dzień Pokoju – 1991r.*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, Kraków 2007, s. 758-765.
- Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem i źródłem prawdziwego pokoju. Oreędzie na Światowy Dzień Pokoju – 1999 r.*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, Kraków 2007, s. 807-814.

- Jan Paweł II, *Przesłanie o wolności religijnej do sygnatariuszy Aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Helsinkach*. 1.09.1980, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, Kraków 2007, s. 288-293.
- Jan Paweł II, *Transcendentne podstawy godności i praw człowieka. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego – 9 stycznia 1989 r.*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, Kraków 2007, s. 521-527.
- Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju – 1988 r.*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 4, Kraków 2007, s. 738-744.
- La libertà religiosa negli insegnamenti di Giovanni Paolo II (1978-1998)*, red. A. Colombo, Milano 2000.
- Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej „Dignitatis humanae”*, [w:] Sobór Watykański II. *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2012, s. 410-421.

RELIGIOUS FREEDOM IN THE TEACHINGS OF JOHN PAUL II

S u m m a r y

The article presents a discussion of the most important teachings of John Paul II on religious freedom. Following the papal thought, the author concentrates particularly on the criticism of religious persecution and discrimination, underlining the meaning of the discussed freedom as the most basic human right, stemming from dignity of a human being. He also points out the catalogue of particular rights stemming from religious freedom, formed by the Polish Pope. John Paul II is presented not only as a faithful and creative continuer of the Second Vatican Council, expressed in the Declaration on religious freedom *Dignitatis humanae*, but also as one of the real coauthors of this document.

Key words: John Paul II, religious freedom, human rights, *Dignitatis humanae* Declaration

РЕЛИГИОЗНАЯ СВОБОДА В УЧЕНИИ ИОАННА ПАВЛА II

Р е з ю м е

Статья содержит обсуждения важнейших содержаний учения Иоанна Павла II о религиозной свободе. Направляясь вслед папской мысли, Автор обращает внимание особенно на критику преследований и религиозной дискриминации, подчеркивая значение обсуждаемой свободе как более основного права человека, возникающего из достоинства человека. Также обращает внимание на сформулированный Папой-Поляком

каталог конкретных полномочий, которые возникают из религиозной свободы. Иоанн Павел II представлен при этом не только как верный и творческий продолжатель мысли Ватиканского Собора II, изложенной в Декларации о религиозной свободе *Dignitatis humanae*, но также как один из реальных соавторов этого документа.

Ключевые слова: Иоанн Павел II, религиозная свобода, права человека, Декларация *Dignitatis humanae*